

О. П. Нікітінакандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія**Г. О. Дацун**аспірант кафедри практичної психології,
асистент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
Українська інженерно-педагогічна академія

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ БАТЬКІВ ІЗ ТРИВАЛИМ СТАЖЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДО ДИТИНИ

У статті аналізуються психологічні особливості ставлення батьків, які тривало виконують професійну діяльність, до дитини. Висвітлено значення психологічних компонентів сімейної системи в процесі формування особистості дитини. Виносяться на розгляд основні теоретичні засади розуміння впливу стажу професійної діяльності на особистість, специфіки професійних деформацій. Наведено дані експериментального дослідження специфіки ставлення батьків із технічним / гуманітарним напрямом професійної діяльності до дитини. Розглянуто відмінності ключових ознак ставлення до дитини в батьків із технічним / гуманітарним напрямом професійної діяльності, які є представниками повних / неповних сімей.

Ключові слова: психологія сім'ї, сімейна система, ставлення до дитини, особистість, стаж професійної діяльності, тип сім'ї.

Постановка проблеми. Проблема розбудови українського суспільства безпосередньо пов'язана із психологією сімейного виховання. Кожна родина визначає не лише розвиток конкретної дитини, а і розвиток усього суспільства [7]. Структурний склад і функціональні особливості родини, своєрідність особистості матері та батька, їхні стосунки, методи виховання – усе це визначально впливає на формування особистості дитини.

Одна з метафор, яка найчастіше використовується для розуміння життя родини, – це «інтерактивна система» [10]. Таке складне багатоконпонентне утворення може бути описане через стереотипи у взаємодії, сімейні правила, сімейні міфи, межі, стабілізатори та сімейну історію [1]. У ній, поруч із свідомим складником, більшої ваги має неусвідомлюваний. А позиції, цінності, форми поведінки батьків будуть свідомо або, більш вірогідно, несвідомо транслюватися дитині, залишаючи міцний відбиток на формуванні її особистості.

Осмишуючи особистість батька / матері під час аналізу психологічних особливостей здійснюваної виховної діяльності, варто досліджувати і проблему психологічних особливостей впливу обраної батьками професії, проходження ними процесу професіоналізації і набуття професійного досвіду, оскільки особистісний розвиток тісно переплітається із професійним.

Мета статті – на основі експериментального дослідження висвітлити психологічні особливості ставлення до дитини в батьків із тривалим стажом професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У житті дорослої людини значне місце посідає професійна діяльність, яка значною мірою задає вектор розвитку особистості: може підвищувати її самооцінку, давати можливість самоактуалізуватися тощо [5; 6].

Будь-яка професійна діяльність (починаючи ще зі стадії освоєння) так чи інакше деформує особистість. З одного боку, відбувається розвиток професійної компетентності, з іншого боку, особисті якості та цінності в процесі професійного розвитку перебувають під загрозою: багато якостей особистості залишаються незатребуваними, а якість та успішність виконання професійної діяльності визначається сукупністю професійно важливих якостей, які протягом років активно «експлуатуються» [11].

Деякі з них поступово трансформуються у професійно небажані якості. Водночас спостерігається розвиток так званих «професійних акцентуацій», тобто надмірно виражених якостей (або їх сполучення), які негативно позначаються на діяльності і поведінці фахівця [3].

Стаж роботи, який визначає заглибленість особистості в її професійну діяльність, відображається на позиціях, поглядах, особистісних рисах тощо. «Кожна професія формує такі інтереси, настанови, риси особистості, манеру поведінки тощо. У зв'язку із цим можна говорити про ідентифікацію особистості із професією, тобто про процес адаптації особистості до вимог конкретної діяльності» [8, с. 408].

Згідно із професіоналогенетичною періодизацією Д. Завалишиної [4], ідентифікація людини

із професією відбувається за стажу праці до 10 років, а надалі здійснюється процес вибору суб'єктом способу існування в професії.

Л. Шнейдер, ґрунтовно аналізуючи «професійну ідентичність» як психологічну категорію, визначає її як специфічну інтеграцію «особистісної та соціальної ідентичності у професійній реальності» [9, с. 104]. Отже, інтегруючись, особистість оволодіває професійною термінологією, починає вживати професійний лексикон, засвоює цінності і норми в межах фаху, пізнає професійні міфи тощо. Водночас придбані особливості особистості можуть проявлятися не лише під час виконання професійної діяльності, але і загалом у житті, оскільки може відбуватися формування так званої «професійної деформації»: гіпертрофованими стають професійні звички, стиль мислення, спілкування тощо. Так, лікарі стають схильними до прояву різкого гумору, відсутності інтенсивних емоційних переживань; учителі стають надмірно категоричними в судженнях, авторитарними тощо.

Попри широке експериментальне вивчення особливостей впливу професіоналізації на зміни в самій особистості, питання про те, чи відбиваються під час здійснення виховної діяльності особливості особистості батьків, які сформувалися через їх тривале виконання завдань професійної діяльності, все ще залишається малодослідженим.

Для опрацювання цього питання проведено **експериментальне дослідження**, вибірку якого склали батьки, які були відібрані за напрямом професійної діяльності (гуманітарний або технічний) та стажем праці (не менше 8 років).

Аналіз останнього показника дозволив визначити, що за вибіркою він дорівнює $17,6 \pm 8,5$ років.

Досліджуваними з технічним напрямом професійної діяльності стали представники таких професій, як поліграфіст, палітурник, електромонтер, хлібопекар, кондитер, швачка тощо. Стаж праці в середньому дорівнює $18,7 \pm 8$ років.

Досліджуваними з гуманітарним напрямом професійної діяльності стали представники таких професій, як: вихователь дитсадка, тьютор молодшої школи, оператор колл-центру, учитель української мови та літератури тощо. Стаж праці в середньому дорівнює $16,5 \pm 8,16$ років.

За допомогою методики «Вивчення батьківських настанов» ("Parental attitude research instrument", скорочено – PARI) Є. Шефер, Р. Белл [2] вивчені двадцять три ознаки ставлення батьків до дитини та до власної сімейної ролі, які інтегрувалися в узагальнені групи: «Оптимальний емоційний контакт», «Зайва емоційна дистанція з дитиною», «Зайва концентрація на дитині», «Ставлення до сімейної ролі».

Результати статистичної обробки отриманих результатів за U-критерієм Манна-Уїтні дали змогу визначити наявність статистично значущих відмінностей за вираженням низки ознак за методикою «Вивчення батьківських настанов» у двох експериментальних групах (див. табл. 1).

Означене проявляється в тому, що батьки з технічним напрямом професійної діяльності на більш високому рівні спонукають дитину до самостійних висловлювань своїх думок, вирішення внутрішньосімейних справ, аніж батьки з гуманітарним напрямом професійної діяльності. З іншого боку, батьки з технічним напрямом професійної діяльності на більш високому рівні, аніж батьки з гуманітарним напрямом професійної діяльності, намагаються виключити зовнішньосімейні прояви, прагнучи підтримувати свій авторитет в очах дитини.

Розходяться погляди батьків із різними напрямками професійної діяльності і на статеве виховання дитини. Так, у батьків із гуманітарним напрямом професійної діяльності визначено низькі оцінки за ознакою «пригнічення лібідо», а в батьків із технічним напрямом професійної діяльності – вище середнього. Це може свідчити про те, що сексуальні аспекти виховання не сприймаються проблемною частиною виховання в представників другої групи порівняно з першою.

Водночас на рівні вище середнього в батьків із технічним напрямом професійної діяльності виражена тенденція до осмислення підвищеної відповідальності матері за родину, визначення сімейного простору як головного для її самореалізації тощо (див. табл. 1). Такі особливості осмислення залежності матері від родини менш притаманні батькам із гуманітарним напрямом професійної діяльності.

Зважаючи на тип сім'ї за складом, досліджувана вибірка була розділена на чотири групи:

Таблиця 1

Статистично значущі відмінності вираження ознак за методикою «Вивчення батьківських настанов» (Є. Шефер, Р. Белл)

№ ознаки	Назва ознаки	Вираження показників ознак ($M \pm \sigma$)		U, p
		Група 1	Група 2	
1	Вербалізація	$16,80 \pm 2,01$	$15,20 \pm 2,21$	$119,50, p \leq 0,05$
3	Залежність від родини	$15,20 \pm 2,56$	$12,75 \pm 3,09$	$110, p \leq 0,05$
10	Виключення зовнішньосімейних впливів	$16,10 \pm 1,77$	$14,10 \pm 2,14$	$97, p \leq 0,05$
18	Пригнічення лібідо	$14,20 \pm 2,04$	$11,05 \pm 2,28$	$61,50, p \leq 0,05$

Примітка: група 1 – батьки з технічним напрямом професійної діяльності; група 2 – батьки з гуманітарним напрямом професійної діяльності.

I – досліджувані з технічним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – повна; II – досліджувані з технічним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – неповна; III – досліджувані з гуманітарним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – повна; IV – досліджувані з гуманітарним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – неповна.

Отже, на наступному етапі визначалися відмінності показників вираження ознак за методикою «Вивчення батьківських настанов» (Є. Шефер, Р. Белл) у цих групах. Розрахунки проводилися з використанням U-критерію Манна-Уїтні. Розглянемо отримані результати за узагальненими групами ознак.

За показником «Оптимальний емоційний контакт» не було визначено відмінностей між представниками I та III експериментальних груп.

Натомість більшість ознак показника «Оптимальний емоційний контакт» суттєво розрізняються в представників II та IV груп (див. табл. 2).

Можемо попередньо припустити, що в разі виховання в неповних сім'ях дещо яскравіше проявляється вплив професії вихователя на його взаємини з дитиною. Як видно з табл. 2, батьки з технічним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – неповна, порівняно з батьками з гуманітарним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – неповна, більше схильні (від вище середнього рівня до високого) до прояву оптимального емоційного контакту з дитиною.

За показником «Зайва емоційна дистанція з дитиною» не було визначено статистично значущих відмінностей між представниками

I та III експериментальних груп, а також II та IV груп. За показником «Зайва концентрація на дитині» визначена статистично значуща розбіжність у вираженні ознаки «Пригнічення лібідо» між представниками I та III експериментальних груп ($U = 22$; $p \leq 0,05$). Попередньо визначалася розбіжність поглядів батьків із різними напрямками професійної діяльності на статеve виховання дитини. Означене відображене і в обрахуванні цих даних, а також у порівнянні вираження ознаки «Пригнічення лібідо» між представниками II та IV експериментальних груп (див. табл. 3).

Попередньо також визначалася розбіжність поглядів батьків із різними напрямками професійної діяльності на виключення зовнішньосімейних проявів. Ця тенденція була визначена в батьків з технічним напрямом професійної діяльності на рівні вище середнього. Як видно з табл. 3, представники II групи на більш високому рівні прагнуть підтримувати свій авторитет в очах дитини, ніж представники IV групи. Отже, прагнуть до обмежень: щоби дитина не почула критичних зауважень щодо батьків, не навчилася тому, що суперечить їхнім поглядам тощо.

Ім більш властивий і прояв тенденції до надмірного втручання у світ дитини порівняно із представниками групи IV: у представників II експериментальної групи ця тенденція спостерігається, згідно з отриманими результатами, на рівні, який дещо перевищує середні значення, а в представників IV експериментальної групи – дещо нижче середніх значень.

Таблиця 2

**Статистично значущі відмінності вираження ознак показника
«Оптимальний емоційний контакт» за методикою «Вивчення батьківських настанов»
(Є. Шефер, Р. Белл)**

№ ознаки	Назва ознаки	Вираження показників ознак ($M \pm \sigma$)		U, p
		Група II	Група IV	
1	Вербалізація	17,60 ± 1,07	15,50 ± 1,17	10, p ≤ 0,05
14	Партнерські відносини	16 ± 2	13,70 ± 1,88	20, p ≤ 0,05
15	Розвиток активності дитини	16,50 ± 1,95	14,70 ± 1,76	–
21	Зрівняння відносин	16,40 ± 2,27	14,40 ± 1,07	23, p ≤ 0,05

Примітка: група II – досліджувані з технічним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – неповна; група IV – досліджувані з гуманітарним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – неповна.

Таблиця 3

**Статистично значущі відмінності вираження ознак показника
«Зайва концентрація на дитині» за методикою «Вивчення батьківських настанов»
(Є. Шефер, Р. Белл)**

№ ознаки	Назва ознаки	Вираження показників ознак ($M \pm \sigma$)		U, p
		Група II	Група IV	
2	Надмірна турбота	13,50 ± 1,71	11,40 ± 2,06	22, p ≤ 0,05
10	Виключення зовнішньосімейних впливів	15,20 ± 1,22	12,70 ± 1,49	9,50, p ≤ 0,05
18	Пригнічення лібідо	13,80 ± 1,54	10,40 ± 1,57	5,50, p ≤ 0,05
20	Надмірне втручання у світ дитини	14 ± 3,16	11,30 ± 1,70	22,50, p ≤ 0,05

Примітка: група II – досліджувані з технічним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – неповна; група IV – досліджувані з гуманітарним напрямом професійної діяльності, тип сім'ї – неповна.

Висновки. Здійснений теоретичний огляд показав наукову та суспільну важливість вивчення психологічних особливостей ставлення батьків із тривалим стажем професійної діяльності до дитини. Зі збільшенням стажу праці збільшується заглибленість особистості в її професійну діяльність, що відображається на позиціях, поглядах, особистісних рисах тощо. З іншого боку, позиції, цінності, форми поведінки батьків свідомо або, більш вірогідно, несвідомо транслюються дитині, залишаючи міцний відбиток на формуванні її особистості.

Проведене експериментальне дослідження з використанням методики «Вивчення батьківських настанов» (“Parental attitude research instrument”, скорочено – PARI) Є. Шефер, Р. Белл дало змогу розглянути психологічні особливості ставлення батьків із гуманітарним / технічним напрямом професійної діяльності до дитини. Батьки з технічним напрямом професійної діяльності, з одного боку, на більш високому рівні спонукають дитину до самостійних висловлювань своїх думок, вирішення внутрішньосімейних справ, з іншого боку, вони більше прагнуть підтримувати свій авторитет в очах дитини; відчують складнощі під час реалізації статевого виховання, пригнічуючи лібідо дитини, порівняно з батьками з гуманітарним напрямом професійної діяльності. Останнім менш притаманна тенденція до осмислення підвищеної відповідальності матері за родину, визначення сімейного простору як головного для її самореалізації.

Враховуючи тип сім’ї за складом, здійснений наступний етап оброблення даних, який дав змогу визначити, що більшість статистично значущих розбіжностей між показниками вираження ознак ставлення до дитини діагностовано в досліджуваних різних напрямів професійної діяльності, тип сім’ї – неповна. Можемо попередньо припустити, що в разі виховання в неповних сім’ях дещо яскравіше проявляється вплив професії батьків на взаємини з дитиною.

Батьки з технічним напрямом професійної діяльності, тип сім’ї – неповна, порівняно з батьками з гуманітарним напрямом професійної діяльності, тип сім’ї – неповна, більше схильні (від вище середнього рівня до високого) до прояву оптимального емоційного контакту з дитиною. З іншого боку, батькам із гуманітарним напрямом

професійної діяльності, тип сім’ї – неповна менше властива зайва концентрація на дитині.

Перспектива подальших досліджень. Отримані результати мають бути доповнені даними подальших досліджень, в яких має бути врахований аналіз компонентів професійного вигорання в батьків із тривалим стажем професійної діяльності під час діагностики їхнього ставлення до дитини.

Література:

1. Варга А., Драбкина Т. Системная семейная психотерапия : краткий лекционный курс. Санкт-Петербург : Речь, 2001. 144 с.
2. Васильченко О. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості : навчально-методичне видання. Київ ; Нікополь, 2012. 96 с.
3. Гаврина Е., Рожков О., Сочивко Д. Мотивационные детерминанты профессиональной деформации личности сотрудников уголовно-исполнительной системы : монография. Москва : Проспект, 2017. 176 с.
4. Завалишина Д. Практическое мышление: Специфика и проблемы развития. Москва : Институт психологии РАН, 2005. 376 с.
5. Ильин Е. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень. Санкт-Петербург : Питер, 2016. 244 с.
6. Лобанова А., Жигимонт С. Профессионально обусловленные деструкции личности преподавателя высшей школы: генезис, проблемы, подходы к коррекции : монография. Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 2014. 192 с.
7. Максимова Н. Сімейне консультування : навчальний посібник. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал»», 2011. 304 с.
8. Психология : учебник для гуманитарных вузов / под общ. ред. В. Дружинина. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 656 с.
9. Шнейдер Л. Психология идентичности : ученик и практикум для бакалавриата и магистратуры. 2 изд., пер. и доп. Москва : Юрайт, 2019. 328 с.
10. Day R. Introduction to Family Processes. 5th edition. London ; New York : Routledge, 2009. 288 p.
11. Rabow M., Evans C., Remen R. Professional formation and deformation: repression of personal values and qualities in medical education. *Family medicine*. 2013. № 45 (1). P. 13–8.

Никитина О. П., Дацун Г. А. Психологические особенности отношения родителей с длительным стажем профессиональной деятельности к ребенку

В статье анализируются психологические особенности отношения родителей, длительно занимающихся профессиональной деятельностью, к ребенку. Освещено значение психологических компонентов семейной системы в процессе формирования личности ребенка. Выносятся на рассмотрение теоретические основы понимания влияния стажа профессиональной деятельности на личность, специфики профессиональных деформаций. Приведены данные экспериментального исследования специфики отношения родителей с техническим/гуманитарным направлением профессиональной деятельности к ребенку. Рассмотрены различия ключевых признаков отношения к ребенку у родителей с техническим/гуманитарным направлением профессиональной деятельности, являющихся представителями полных / неполных семей.

Ключевые слова: психология семьи, семейная система, отношение к ребенку, личность, стаж профессиональной деятельности, тип семьи.

Nikitina O. P., Datsun H. O. The psychological features of the attitude of parents with long professional experience to a child

The psychological characteristics of the attitude of parents with long-performing professional activities to the child are analyzed in the article. The importance of the psychological components of the family system in the process of formation of the child's personality is highlighted. The main theoretical foundations of understanding the influence of professional experience on a person, the specifics of professional deformations are submitted for consideration. The data of an experimental study of the specifics of the attitude of parents with the technical/humanitarian direction of professional activity to a child are given. The differences between the key signs of the attitude to the child of the parents with the technical/humanitarian direction of professional activity, which have representatives of complete / incomplete families, are considered.

Key words: family psychology, family system, attitude to child, personality, professional experience, type of family.